

De Nederlandse Tijger

De Nederlandse Tijger

Vrijzinnig-Democraat Hendrik Pieter Marchant
in drie toespraken

Ingeleid door COEN BRUMMER en DANIËL BOOMSMA
Nawoord door JOOST RÖSELAERS

Hilversum
Verloren
2019

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van De Vrijzinnige Fondsen, het Godefridus van Hees Fonds en de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

Inhoudsopgave

Inleiding	8
‘Wat onze partij kan worden’, 11 november 1922	21
‘Volharden (of: Hengeloosche rede)’, 29 november 1930	41
‘In eendracht sterk’, 25 november 1933	74
Over bekeringen	90

De oorspronkelijke toespraken van H.P. Marchant zijn te raadplegen in: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam en Nationaal Archief, Den Haag.

Omslagafbeeldingen: Dirk Nijland – Portret van Mr. H.P. Marchant, 1939. Collectie Kröller-Müller Museum, Otterlo, Nederland. Fotografie: Collectie Spaarstadphoto.

ISBN 978 90 8704 781 8

© 2019 Coen Brummer, Daniël Boomsma, Joost Röselaers
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Tekstredactie en register Jurre Honkoop, Den Haag
Opmaak Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inleiding

‘Als Marchant een tegenstander of een hem onwelgevallig voorstel onder het mes neemt, blijft er weinig of niets van over. Er zijn maar weinigen die in het debat tegen hem zijn opgewassen. Sterk herinnert hij aan een figuur als de Franse staatsman Clémenceau, de “tijger”.’ Zo omschreef Pieter Oud zijn partijgenoot bij de Vrijzinnig-Democratische Bond Hendrik Pieter Marchant. Oud, de latere oprichter van de VVD, schetste Marchant als iemand bij wie ‘het kritisch element in zijn geest’ het sterkst was ontwikkeld, ook vergeleken met fractiegenoten, die hij zonder opsmuk en soms met ‘bijtend sarcasme’ van kritiek voorzag. Hij was een politicus met een sterk gevoel voor onrecht, dat hij vaak militant bestreed.¹ Het zou Marchant de bijnaam *Le tigre néerlandais* opleveren. Niet alleen een verwijzing naar zijn debatstijl, niet aflatende energie en vurig karakter, maar ook naar zijn Hugenootse afkomst.²

De politieke loopbaan van Hendrik Pieter Marchant begon in Deventer, de plek waar hij op 12 februari 1869 werd geboren.³ Na een studie rechten te hebben doorlopen in Leiden, werkte hij enige tijd als advocaat. In 1897 stelde hij zich kandidaat voor de gemeenteraad van de Hanzestad. Hij werd verkozen en binnen twee jaar volgde een wethouderschap. Het begin van de nieuwe eeuw markeerde de start van Marchants tijd als volksvertegenwoordiger in de Tweede Kamer. Nederland kende toen nog een districtenstelsel en in Deventer was het zittende oud-liberale Kamerlid W.H. de Beaufort komen te overlijden. In mei 1900 werd een verkiezing uitgeschreven om de vrijgekomen zetel te vullen. De dertigjarige Marchant stelde zich kandidaat en nam het op tegen de bekende liberaal en voormalig minister van Binnenlandse

¹ P.J. Oud, *Het Jongste verleden, Parlementaire geschiedenis van Nederland, Deel 1*, Van Gorcum & Comp, Assen 1948, p. 39-40.

² Met een knipoog werden de initialen H.P. eens weergegeven als ‘Horse Power’. Zie: C.A. Groenewold, *Hendrik Pieter Marchant (1869-1956): “Le tigre néerlandais”*, Mondiss, Kampen 1992, proefschrift.

³ Tenzij anders aangegeven zijn feitelijkheden over het leven van Marchant ontleend aan: Groenewold, *Marchant*.

Zaken Samuel van Houten. Marchant, met slechts enkele jaren lokale politieke ervaring vrij onervaren, was kandidaat namens de kiesvereniging 'Waarheid en Recht'. Hij stond te boek als een vooruitstrevende liberaal, behorend tot de Liberale Unie.⁴ Van Houten genoot bekendheid als door de wol geverfd staatsman en als geestelijk vader van de 'kinderwet' uit 1874, die de kinderarbeid in Nederland had beperkt. Hoewel hij in zijn jonge jaren Thorbecke had verweten te conservatief te zijn, was Van Houten door de jaren heen zelf gaan behoren tot het behoudende liberale kamp. Door kiesvereniging 'Vrijheid en Hervorming' was hij nu overgehaald om mee te doen aan de verkiezingen. Het latere Tweede Kamerlid Willem Treub omschreef de kandidatuur van Van Houten als 'een steen, die eensklaps in een eendenvijver geworpen werd en de daarin aanwezige diertjes geducht deed schrikken'.⁵

De kranten berichtten uitvoerig over Van Houtens kandidatuur en diens campagnerede, die hij op 23 mei hield. Marchant kon daarentegen op weinig aandacht rekenen. In zijn campagnerede had Marchant zich sterk afgezet tegen het 'oude liberalisme', dat een 'politiek van het hoofd' voerde, maar niet 'van het hart'. Het hoofd vond het onrechtvaardig dat de sterken moesten zorgen voor de zwakken. 'Het hart' pleitte juist voor sociale rechtvaardigheid: voor een staat die zorgde dat de vrijheid van de één niet leidde tot de onvrijheid voor de ander.⁶ Aan zijn verloofde Marie Rambonnet schreef hij dat het hem niet verbaasde dat de *Deventer Courant* hem negeerde. 'Je begrijpt wel, schat, dat het hinderlijk is voor de ouderwetsche conservatieve, reactionnaire geldDeventenaren, dat ook mensen van hun eigen beweging aan het avanceren gaan meedoen.'⁷

Desalniettemin ontving Marchant ook steun. Het *Deventer Dagblad* was op zijn hand en zijn collega-raadslid Arend Kelderman riep op om op Marchant te stemmen 'opdat Deventer niet weer een oud-liberaal naar de kamer stuurt'. De uitslag kwam voor velen als een verrassing: Marchant won de verkiezingen met 2.860 stemmen ten opzichte van 818 stemmen voor de grote Van Houten.⁸ Marchant kreeg een zetel in de

Tweede Kamer, voor Van Houten was de nederlaag een tegenslag die hij niet meer te boven zou komen.⁹

In de Kamer

Met zijn verkiezing tot de Tweede Kamer betrad Marchant, pas eenendertig jaar oud, een wereld die zichzelf opnieuw aan het uitvinden was. De liberalen in het parlement vochten tegen de onderlinge verdeeldheid die was voortgekomen uit twee fundamentele politieke kwesties in de jaren negentig van de negentiende eeuw: kiesrechtuitbreiding en sociale hervormingen. Een eerste splitsing in de liberale gelederen had zich voorgedaan bij een meningsverschil over het invoeren van het algemeen kiesrecht. Johannes Tak van Poortvliet leidde de voorstanders van het algemeen kiesrecht (de 'Takkianen'), tegenstanders stonden te boek als 'anti-Takkianen'. De laatsten wonnen het pleit, door bij de verkiezingen van 1894 meer zetels te halen. In het daarna geformeerde kabinet Roëll voerde Samuel van Houten als minister een nieuwe kieswet in. Het was een flinke uitbreiding van het aantal (mannelijke) kiezers, maar niet het zo vurig gewenste algemeen kiesrecht dat de vooruitstrevende liberalen voorstonden.¹⁰

Ontevredenheid over het tweede thema, de sociale hervormingen, deed zich voor na de volgende verkiezingen van 1897. De anti-revolutionairen en oud-liberalen hadden zetels verloren aan de vooruitstrevende liberalen en radicalen en onder leiding van econoom Nicolaas Pierson werd een breed liberaal kabinet geformeed dat de geschiedenis in ging als het kabinet der 'sociale rechtvaardigheid'. Toch moest ook dit kabinet rekening houden met draagvlak in de Kamer, waardoor hun programma minder vooruitstrevend was dan de progressieve liberalen hadden gehoopt. Zo gingen de ministers verder ver in hun plannen over de verzekering tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom en werd ook de leerplicht afgezwakt.¹¹ Het gevolg was groeiende ontevredenheid bij het meest radicale deel van de Liberale Unie. Deze 'Kamerclub' van de

4 Kiesverenigingen waren verenigingen in steden (districten) die zich inzetten om kandidaten van hun politieke signatuur te laten verkiezen. Ze kunnen worden gezien als proto-politieke partijen.

5 Groenewold, Marchant, p. 108.

6 *Deventer Dagblad*, 28 mei 1900.

7 G. van Klinken, *Actieve burgers. Nederlanders en hun politieke partijen 1870-1918*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2003, p. 372.

8 Groenewold, Marchant, p. 111.

9 G. Taal, *Liberale & Radicalen in Nederland 1872-1901*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1980, p. 479. Van Houten zou nog een periode zitting nemen in de Eerste Kamer (1904-1907), maar zijn politieke rol was in feite uitgespeeld. Desalniettemin bleef hij tot zijn overlijden in 1930 actief door partijen op te richten en artikelen en brochures te publiceren.

10 J.Th.J. van den Berg & J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2013, p. 494-495.

11 Taal, *Liberale & Radicalen*, p. 449-453.

liberale Kamerleden ontdeed zich zelfs van de naam ‘liberaal’ en stond voortaan bekend als de ‘vrijzinnig-democratische kamerclub’. Uiteindelijk escaleerde de kwestie over, opnieuw, het kiesrecht. Een deel van de partijleden wilde zich uitspreken voor het algemeen kiesrecht en, zo stelden zij, dit zou door alle kandidaten onderschreven moeten worden als zijnde een ‘urgent’ standpunt voor de verkiezingen van 1901. Kiesrecht werd daarmee het meest zwaarwegende thema voor de kabinetsformatie. Dit was niet naar de zin van alle leden. Het resultaat was dat na weken van vergaderingen en lijmpogingen een deel van de leden van de Liberale Unie zich definitief afscheidde en een eigen partijorganisatie oprichtte: De Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB).¹²

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1901 telde de eerste Kamerfractie van de VDB dertien leden, waaronder Marchant.¹³ Jong en radicaal als hij was, had hij besloten zich aan te sluiten bij de nieuwe partij. Zijn talent werd snel opgemerkt, maar de eerste vijftien jaar in de landelijke politiek speelde hij een bijrol. In deze periode namen bewindspersonen namens de VDB onder meer zitting in het liberale minderheidskabinet De Meester en in het liberale kabinet Cort van der Linden. In 1916 kwam fractievoorzitter Bos te overlijden, naar verluid door een te langdurige zware politieke werklust. Twee kandidaten stonden klaar om hem op te volgen: Marchant en de Haagse advocaat Joseph Limburg, die flirtte met samenwerking in de Liberale Unie. Marchant won met overtuiging. Slechts één stem viel ten deel aan Limburg en waarschijnlijk was die van hemzelf.¹⁴ Marchant, 47 jaar oud, was fractievoorzitter van de vrijzinnig-democraten.

Politieke visie

Drie politieke momenten zijn illustratief voor de politieke visie die Marchant uiteenzette in zijn tijd als leider van de vrijzinnig-democraten. In de eerste plaats is dat Marchants wetsvoorstel voor de indiening van het actief vrouwenkiesrecht in 1918, dat twee jaar later werd aangenomen. Marchants visie op het vraagstuk beruiste op het uitgangspunt van de gelijkheid van rechten voor man en vrouw, een uitgangspunt dat binnen de VDB nog het sterkst werd belichaamd door de arts en femi-

niste Aletta Jacobs. Marchant vond dat bij gelijke geschiktheid onderscheid op basis van sekse niet gerechtvaardigd was. Bij de benoeming van politieke functies, noch bij beloning. In het verkiezingsmanifest van 1918 schreef de Bond al dat de ‘rechteloosheid’ van de vrouw ‘op elk gebied volstrekt onhoudbaar is geworden.’¹⁵ De beginselverklaring uit 1901 opende zelfs met het tot beginsel verheffen van de gelijkstelling van mannen én vrouwen.

De weerstand tegen het wetsvoorstel van Marchant zat met name op rechts, bij de confessionelen. Zo vond de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) bij monde van Andries Staalman dat de man een door God gegeven autoriteit had. Het vrouwenkiesrecht zou hieraan tornen. De Christelijk-Historische Unie (CHU) was verdeeld. Fractievoorzitter Jan Schokking stelde dat vrouwen helemaal niet op het actief kiesrecht zaten te wachten, waarop Marchant zei dat dit een opportunistisch argument was. Het was immers ook gebruikt door de conservatieven bij de uitbreiding van het mannenkiesrecht. Ook de sociaaldemocratische SDAP was sceptisch. Ze vreesden dat het vrouwenkiesrecht – in de woorden van Marchant – zou zorgen voor ‘hulptroepen tegen de revolutie’. Eigenlijk zou het namelijk ‘dameskiesrecht’ zijn, bedoeld voor de hogere en vaak behoudende sociale klasse.¹⁶ Maar ondanks die kritiek stemde de SDAP voor Marchants voorstel, dat uiteindelijk met slechts tien tegenstemmen werd aanvaard.

Een ander politiek debat waarin Marchants politieke visie naar voren komt, is de behandeling van de anti-revolutie wet van 1920. Het toont duidelijk de positie van Marchant en zijn VDB: in het midden, tussen revolutionair links en conservatief rechts. De anti-revolutie wet was ingediend door de ARP-minister van Justitie Theo Heemskerk en had als doel ‘het treffen van nadere voorzieningen ter bestrijding van revolutionaire woelingen’. Zo werd het beramen van een aanslag strafbaar. De recente mislukte revolutiepoging van SDAP-leider Troelstra in november 1918 was de voornaamste reden voor het wetsvoorstel. Marchant keerde zich tegen het wetsvoorstel, maar nam een subtiele positie in. De wet was te vaag geformuleerd en zou ook averechts werken, als er geen oog was voor de sociale ongelijkheid onder de bevolking. ‘Het is toch voor betwisting niet vatbaar, dat revolutie veroorzaakt wordt door achterstand en dus het inhalen daarvan het geneesmiddel is.’ Bovendien wor-

¹² M.H. Klijnsma, *Om de democratie. De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1901-1946*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2008, p. 64-74.

¹³ Klijnsma, *Om de democratie*, p. 113n.

¹⁴ *Ibidem*, p. 204, 206.

¹⁵ J.A. Jungman & F.K. van Iterson (red.), *Parlement en kiezer. Jaarboekje 1918-1919*, Den Haag 1918, p. 136-137.

¹⁶ Groenewold, *Hendrik Pieter Marchant*, p. 162-166.

Het verkiezingsaffiche van de Vrijzinnig-Democratische Bond uit 1922 van kunstenaar J.D. Ros.

den revolutionaire excessen juist versterkt door reactionaire politiek, waar het wetsvoorstel voor Marchant een voorbeeld van was. In de visie van Marchant waren revolutie en reactie twee kanten van dezelfde medaille, een 'keten van oorzaak en gevolg'. 'Het gaat er in dezen tijd om,' voegde hij toe, 'door wijs beleid deze keten te breken.' Woorden die sterk doen denken aan de verkiezingsposter van de VDB van twee jaar later: het schip van staat dat koerst tussen de klippen van revolutie en reactie.

De anti-revolutiewet werd uiteindelijk aangenomen. Alleen de VDB en de SDAP stemden tegen. Dat juist die twee partijen elkaar vonden, is niet geheel verrassend. De verhouding van Marchant met de SDAP die sterk in het debat over de anti-revolutiewet naar voren kwam, vormt een belangrijk aspect van Marchants politieke visie. De SDAP was socialistisch en revolutionair, de VDB niet. Marchant vond het socialisme een 'stelseltheorie', met te weinig oog voor de maatschappij buiten de theorie. Bovendien tastte socialisme het eigendomsrecht aan en zag Marchant geen heil in grootscheepse nationalisatie.

Maar de SDAP en de VDB hadden ook raakvlakken. Marchant was kritisch op het kapitalisme, bijvoorbeeld waar het leidde tot concentratie van macht. Ook op militair gebied waren de overeenkomsten tussen Marchants VDB en de SDAP evident. Beiden keerden zich tegen de oorlogspolitiek en het in Europa toenemende militarisme. Marchant stoorde zich aan de liberale partijen die zich geregeld bij de conservatieven aansloten alléén maar omwille van het bestrijden van de sociaaldemocraten. Zo ging dat bij de anti-revolutiewet, die indruiste tegen liberale beginselen maar die toch werd gesteund door liberalen uit angst voor de revolutie. De reactionairen of 'rechts' verweet Marchant vervolgens een gebrek aan inhoudelijk profiel met als enige gedeelde programma verzet tegen de sociaaldemocratie.¹⁷ Het was juist zaak te bewegen tussen de uitersten. Zonder te zwichten voor de verleiding alles omver te werpen en zonder (zoals sommige liberalen deden) uitgangspunten te grabbel te gooien en in de val te trappen van de reactie.

Zowel de initiatiefwet voor de invoering van het actief vrouwenkiezersrecht, als de positie ten aanzien van de anti-revolutiewet en de verhouding ten opzichte van de SDAP vormen belangrijke lijnen in de politieke visie van Marchant. Een derde loot aan die stam is het amendement uit 1921 van Marchant tot invoering van een correctief referendum. Dit deed hij tijdens het debat over de Grondwetsherziening van 1922.¹⁸ Meer dan welke partij dan ook toonde de Bond zich voorstander van het referendum. In hun programma's hadden de Vrijzinnig-Democraten steeds gewezen op het belang van hervorming van het Nederlandse parlementair stelsel om mensen meer invloed te geven op het regeringsbeleid. In het verkiezingsmanifest schreef de Bond dat het referendum een 'eisch van de democratie' vormde, 'des te meer noodzakelijk, nu een meerderheid slechts kan worden gevormd door samenwerking van minderheden, waarvan het onderling overleg door het volk zelf moet worden gecontroleerd.'¹⁹

In de Tweede Kamer voerde eerste Marchant en daarna uitgebreider Pieter Oud namens de VDB-fractie het woord. Marchant vond dat de aantrekkelijkheid van het referendum lag in het feit dat het een correctie kan vormen op de situatie waarin de volksvertegenwoordiging sterk tegen de wil van een kiezersuitspraak ná verkiezingen indruist. In het door compromissen gekenmerkte Nederlandse stelsel – dat volgens

¹⁷ Groenewold, Hendrik Pieter Marchant, p. 207.

¹⁸ De Grondwetsherziening betekende onder meer de invoering van de evenredige vertegenwoordiging.

¹⁹ Jungman & Van Iterson (red.), *Parlement en kiezer*, p. 159-161.

Marchant alleen maar zou toenemen – kan een referendum bij het volk peilen ‘of het zich in meerderheid vereenigt met de beginselen in die wet neergelegd’. Dat zou ‘den geest der Staten-Generaal verlevendigen en hooger spannen’.²⁰ Ook Oud wees erop dat het inderdaad niet aan stemmers zelf is om wetten te maken en amendementen voor te stellen, maar dat kiezers wel degelijk in staat zijn zich uit te spreken ‘over de groote beginselen daarvan’. Bovendien kan het grote onderwerpen en problemen aan kiezers voorleggen die op één of andere manier geen inzet van verkiezingen zijn geweest of om andere redenen niet aan de orde zijn geweest. Dit was belangrijk, vond Oud, ‘vooral in een tijd waarin wij zoo snel leven als tegenwoordig’.²¹

Waar de VDB op andere vooruitstrevende democratische punten wel eens navolging vond, bleek de tegenstand in deze te groot. Ook de SDAP van Troelstra, die in 1903 nog zélf een voorstel deed tot invoering van het correctief referendum, stemde nu tegen. Ze was zelfs ongekend fel tegenstander. Ook premier Ruys de Beerenbrouck van de Rooms Katholieke Staatspartij noemde het referendum een gevaarlijke ‘plant van vreemde bodem’.²² Alleen de VDB-fractie stemde voor het amendement.

Ministerschap en bekering

Pas in 1933, 33 jaar na de eerste gewonnen verkiezing in Deventer, zou Marchant afscheid nemen van het parlement. Hij was zeventien jaar fractievoorzitter geweest en uitgegroeid tot een van de beeldbepalende figuren in de Nederlandse politiek. Dat hij afscheid nam van de Kamer, betekende niet dat hij de politiek vaarwel zei. Marchant werd minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in het kabinet Colijn II. Als Kamerlid had Marchant zich beziggehouden met uiteenlopende zaken. Als minister richtte hij zich met name op de reorganisatie van zijn departement, het door een financiële tegenvaller afgedwongen ‘scholenconcentratiebeleid’ (samenvoegen of opheffen van kleine openbare lagere scholen), en een nieuwe, gewijzigde spelling van de Nederlandse taal. Deze ‘spelling-Marchant’ wordt in grote lijnen tot op de dag van vandaag gehanteerd. ‘Niet zoo, maar zo’ was het motto waaronder het spellingsplan bekend werd. Het is de reden dat we de ‘sch’ weglaten in

²⁰ *Handelingen II*, 1920/21, 56, p. 215.

²¹ *Handelingen II*, 1920/21, 151, p. 581.

²² *Ibidem*, p. 656.

woorden waar de ‘s’ volstaat. Sindsdien spreken we bijvoorbeeld van het ministerie van ‘Binnenlandse’ Zaken in plaats van ‘Binnenlandsche’ Zaken.

Jammer genoeg voor Marchant eindigde zijn ministerschap in minneur, al had zijn aftreden niet direct te maken met zijn beleid. Sinds zijn ministerschap was hij het katholieke geloof steeds meer gaan waarderen. Dat resulteerde in een korte toespraak voor de Katholieke Universiteit Nijmegen op 18 oktober 1933 in, zo werd gesteld, een woordgebruik dat net zo goed van Abraham Kuyper hadden kunnen zijn, de voorman van de Anti-Revolutionaire Partij! Marchant stelde onder meer dat wetenschap het ondoorgroondelijke mysterie van Gods schepping zou moeten bevestigen.²³ Het ging niet onopgemerkt voorbij, getuige de artikelen in kranten.

Op 3 september 1934 speelde zich een vergelijkbaar incident af. Bij een tentoonstelling in Den Haag hield Marchant een toespraak die door protestanten werd opgevat als te Katholiek-gezind. Het leidde zelfs tot een debat in de Kamer. In een toespraak nog weer enige tijd later, in maart 1935, toonde Marchant wel heel enthousiast zijn bewondering voor de scholasticus Thomas van Aquino. Journalisten roken nieuws en geruchten begonnen rond te gaan dat Marchant zelfs gedoopt zou zijn. Het zorgde voor beroering, ook binnen de VDB. Fractievoorzitter Dolf Joekes en partijvoorzitter Roelof Kranenburg benaderden Marchant en vroegen om duidelijkheid. Het telefoongesprek tussen Joekes en Marchant eindigde toen Marchant Joekes kwaad vroeg wat hij zich wel niet verbeelde.²⁴

Uiteindelijk maakte Marchant in de ministerraad bekend dat hij zich inderdaad had bekeerd tot het katholicisme. De plechtigheid had plaatsgevonden in december 1934, een half jaar voor de bekendmaking. De bekentenis riep zowel bij zijn eigen partij als daarbuiten veel discussie op. Het gevoel niet in vertrouwen te zijn genomen, overheerste bij een aantal VDB'ers. Over zo'n fundamentele beslissing hadden ze eerder op de hoogte gebracht willen worden. Fractievoorzitter Joekes schreef nog dat de beslissing van Marchant ‘op zich alle respect verdiende’.²⁵ Maar met name collega-minister Oud trok het zich aan dat hij van niks wist – ‘Marchant was volgens hem een crypto-katholiek geweest – en liet premier Colijn weten niet met Marchant in het kabinet te willen blijven

²³ Groenewold, *Hendrik Pieter Marchant*, p. 74.

²⁴ *Ibidem*, p. 77.

²⁵ A.M. Joekes, ‘Staatkundige aantekeningen. Mr. Marchants aftreden’, in: *De Opbouw. Democratisch Tijdschrift voor Nederland en Indië*, jaargang 18, 1935-1936.

zitten.²⁶ Ook het concentratiebeleid voor de openbare scholen kwam nu in een ander daglicht te staan. Dat zou als verkapte poging kunnen worden gezien om katholieke scholen te steunen. Colijn raakte ervan overtuigd dat Marchants bekering inderdaad voor moeilijkheden zou kunnen zorgen bij het verdedigen van dat beleid.

Op 11 mei 1936 diende Marchant zijn ontslag in. Ook verliet hij de VDB. In het nog datzelfde jaar geschreven boekje *Hoe kwam ik er toe?* beschreef de gewezen minister hoe hij zijn bekering had beleefd. 'Nu ik het ken, ligt het bevreemdende voor mij veeleer hierin, dat het niet vroeger is gebeurd dat ik, met de anderen, zo lang in onwetendheid ben gebleven; vooral omdat ik nooit een afkeer heb gevoeld van het katholicisme, en het ook nooit als geestelijk minderwaardig heb beschouwd.'²⁷

Het is waar dat Marchant, ook in zijn politieke jaren, nooit de weerstand had ervaren bij de Rooms Katholieke Staatspartij die andere liberalen wel voelden. Het is dan ook ironisch dat juist toetreding tot de katholieke kerk zijn afscheid van de politiek betekende. Binnen de VDB, de partij die hij vijfendertig jaar lang had vertegenwoordigd, was zijn rol uitgespeeld.

Na de politiek

Marchant ruilde zijn loopbaan in de actieve politiek niet in voor een bestaan in de luwte. Hij begon weer met zijn advocatenpraktijk, die hij ooit in Deventer was begonnen. En als 'belangstellend toeschouwer' bleef Marchant pamfletten en artikelen schrijven en vele spreekbeurten houden, met name voor de Rooms-Katholieke Staatspartij.²⁸ In het oog springen twee publicaties: een reflectie op zijn bekering tot het katholicisme, en een nietsontziende aanval op het opkomende nationaalsocialisme in Europa in het algemeen en de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) in Nederland in het bijzonder.

In 1936 – zelfs nog net vóór zijn afscheid van de VDB – publiceerde Marchant een boek gericht tegen het nationaalsocialisme getiteld *Een staatkundige epidemie*. Binnen een jaar volgde een tweede druk. In 1937 verscheen het ook in pamfletvorm met als titel *De zelfmoord der kiezers*, uit-

gegeven door het secretariaat van de Rooms-Katholieke Staatspartij ter gelegenheid van de Tweede Kamerverkiezingen van 26 mei. Bij die verkiezingen behaalde de NSB 4 zetels. Marchant viel in zijn pamflet de NSB aan op haar minachting voor de kiezer. Haar antidemocratische, leugenachtige en destructieve politiek zou als taak hebben 'elk ander systeem voor te stellen als fataal en te trachten, het te verpletteren'. Het geweld, zo vervolgde Marchant, was hiertoe middel als 'de massa' eenmaal was overtuigd van het feit dat alle andere politieke wegen 'tot ondergang' zouden leiden.²⁹ Marchant noemde NSB-voorman Anton Mussert een 'derderangs demagoog', die 'revolutionaire taal' uitsloeg en leed aan 'bespottelijke zelfverheerlijking'.³⁰ Zo nodigde de NSB de Nederlandse kiezers figuurlijk uit tot 'zelfmoord'. Ze moesten kiezen voor de nationaalsocialisten, waarna de democratie, partijpolitiek en vrije meningsuiting werden afgeschaft. De kiezer zou daarmee voor de laatste keer zijn stem hebben uitgebracht.

Marchant verzette zich scherp tegen het 'valse alternatief' dat de NSB meende te vormen voor het communisme. Op de stelling van Mussert – 'behoud van de eigen Nederlandse volksaard, van de Nederlandse vrijheid, van de Nederlandse onafhankelijkheid, óf opgaan in de internationale Sovjet-cultuur' – antwoorde Marchant:

De keuze van het nationaal-socialisme is niet het 'behoud van de eigen Nederlandse volksaard', doch het volstrekke verlies; het is niet 'het behoud van de vrijheid', doch het aanvaarden van de slavernij; het is niet 'het behoud van de Nederlandse onafhankelijkheid' maar de verwezenlijking van Bismarck's woord: 'Holland annectirt sich selbst [Holland annexeert zichzelf].'³¹

Met het oog op het verdere verloop van de geschiedenis hebben de woorden van Marchant een tragische naklank.

Ook in 1936 publiceerde Marchant een reflectie op zijn bekering – hij spreekt van een 'terugkeer tot de Kerk' – tot het katholieke geloof. In vijftien hoofdstukken wijde hij uit over zijn keuze en over de vooroordelen over de kerk en het volgens hem bestaande gebrek aan kennis van de geloofsleer. Veel mensen zien 'in elke bekeerling een slachtoffer, dat

²⁶ 'Begaafd, spitsvondig redenaar', *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 12 december 1949.

²⁷ H.P. Marchant, *Hoe kwam ik er toe?*, Teulings' Uitgevers-maatschappij, 's-Hertogenbosch 1936, p. 7.

²⁸ Groenewold, *Hendrik Pieter Marchant*, p. 263.

²⁹ H.P. Marchant, *De zelfmoord der kiezers*, Algemeen secretariaat der R.K. Staatspartij, Den Haag 1937, p. 16.

³⁰ *Ibidem*, p. 116.

³¹ *Ibidem*, p. 24.

in de strikken van de zeltjeswinnaar is gevangen,' schreef Marchant.³² Zo zag hij het niet. Scherpe woorden bewaarde Marchant voor de 'agnosticen en rationalisten' die 'uit beginsel' niet over godsdienst nadachten en het katholieke geloof zagen als iets dat alleen in de opvoeding mensen kon worden meegegeven. Maar van het bestaan van literatuur over bekerings wisten zij niet.³³ Marchant verweet hen een gebrek aan ruimdenkendheid en bereidheid op onderzoek uit te gaan, 'te verlicht' als zij zijn om zoiets als een bekering te accepteren. 'Dat zij dwalen is uitgesloten', maar geen van hen was bereid zich te verdiepen in de materie.³⁴

Ook werkte Marchant na zijn tijd in de politiek aan een parlementaire geschiedenis en een geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, al zou hij beide nooit publiceren (in het geval van de laatste kwam dit voornamelijk door de naoorlogse papierschaarste). Wel verschenen in 1941 en 1946 respectievelijk *Echtgenoten zonder contract* en niet lang na de bevrijding *De breuk geheel*, een bundel opstellen over de politiek van nazi-Duitsland en de toekomst van de politiek in Nederland. Opmerkelijk was dat Marchant op zijn oude dag lid werd van de in 1953 heropgerichte VDB van het oud-Kamerlid Bijlsma. Bijlsma was een van de weinige VDB'ers die contact was blijven houden met Marchant na 1936.³⁵ Marchant overleed op 12 mei 1956. 'De vechter geveld', kopte de *Leeuwarder Courant*.³⁶

Toespraken

Als politicus was Marchant een echte redenaar. De politieke tijd was daar ook naar. Marchants klimmen binnen de vrijzinnig-democratische gelederen verliep parallel aan de opkomst van de massapartijen. Met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1917 kregen politieke partijen een prominentere plaats. Ze werden een 'thuis' voor politici en leden, waar ze 'trouw' aan waren en waarbinnen ontmoetingen en samenwerking de leden konden sterken in hun overtuiging.³⁷

32 H.P. Marchant, *Hoe kwam ik er toe?*, Teulings' Uitgevers-maatschappij, 's-Hertogenbosch 1936, p. 18.

33 Ibidem, p. 12.

34 Ibidem, p. 15-16.

35 Klijnsma, *Om de democratie*, p. 687.

36 *Leeuwarder Courant*, 17 mei 1956.

37 H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2002, p. 112.

Daarvoor waren partijbijeenkomsten nodig en – natuurlijk – toespraken. In het interbellum organiseerden politieke partijen, zeker in verkiezingstijd, grootschalige meetings waar de politiek leider onder daverend applaus het podium betrad. De politieke redes waren lang, zeker naar tegenwoordige maatstaven. Ze waren opvallend inhoudelijk, zoals blijkt uit de in dit boek gebundelde teksten, maar dienden ook om de massa op te zwepen en te enthousiasmeren. Het was, naast alle inhoud, dus vooral een preken voor eigen parochie.³⁸ Wel werden toespraken, zo ook die van Marchant, steeds vaker uitgezonden op de radio, een sterk in populariteit toenemend medium. De VDB organiseerde eens per jaar een algemene vergadering, open voor alle afgevaardigden van kiesverenigingen die bij de VDB waren aangesloten. Het ging om enkele honderden mensen, die elkaar vaak al jaren kenden. Afsluiting van de dag was over het algemeen een toespraak van de politiek leider, in de periode 1917-1936 Marchant.

In deze bundel zijn drie toespraken bij elkaar gebracht die Marchant hield op dergelijke partijcongressen, in de periode tussen de twee wereldoorlogen. In de in 1922 gehouden toespraak 'Wat onze partij kan worden' zette Marchant uiteen waar de VDB zijn oorsprong vond, hoe over economie moest worden gedacht, wat het belang van wetenschappelijk onderzoek was binnen de partij, en wat de positie en toekomst van de partij in het politieke landschap zouden moeten zijn na een electoraal moeizame periode.³⁹ De 'Hengelse rede', uitgesproken in 1930, spitste zich toe op de samenwerking met de sociaaldemocratische SDAP, de positie ten opzichte van het zittende kabinet-Ruijs de Beerenbrouck, en over de houding van de VDB ten opzichte van opkomend militarisme en communisme.⁴⁰ In 'In eendracht sterk', een toespraak uit 1933, concentreerde Marchant zich op de ontwikkelingen buiten Nederland, zoals de opkomst van het nationaalsocialisme en fascisme, en de vaak moeilijke balans tussen regeringsdeelname enerzijds en het vasthouden aan eigen uitgangspunten en idealen anderzijds.⁴¹

38 Te Velde, *Stijlen van leiderschap*, p. 130-132.

39 H.P. Marchant, *Wat onze partij kan worden. Rede uitgesproken op de Algemene Vergadering van 11 en 12 november 1922 te Utrecht*, z.p., z.j. Een exemplaar bevindt zich in de collectie van het Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, plaatsingsnummer IISG Bro N 162/8.

40 De rede bevindt zich in het archief van Marchant in het Nationaal Archief te Den Haag. Nummer archiefinventaris 2.21.117, inventarisnummer 400. 'Manuscript van een jaarrede gehouden te Hengelo over de Vrijzinnig-Democratische Bond.

41 H.P. Marchant, *In eendracht sterk. Rede uitgesproken te Groningen op 25 november 1933*, Brochurenhandel v.d.B., Haarlem 1934. Een exemplaar bevindt zich in de collectie van het

Gezamenlijk bieden de toespraken een inkijkje in een politiek tijdperk. Ze geven een schets van de politieke visie van een vrijzinnige partij in de eerste decennia van de twintigste eeuw, te midden van kiesrecht-hervormingen, revoluties en de dreiging van oorlog. Een leidraad voor een politiek programma in de eenentwintigste eeuw zijn ze niet. Maar Marchants grondhouding in de politiek, zijn sterk ontwikkelde rechtsgevoel en zijn historisch inzicht, bieden vandaag nog altijd een bron van inspiratie. De toespraken geven dan ook een beeld van de politieke stijl van een van onze meest markante politici: Hendrik Pieter Marchant, de Nederlandse tijger.

Door COEN BRUMMER en DANIËL BOOMSMA

‘Wat onze partij kan worden’ 11 november 1922

Marchant hield deze rede op zaterdag 11 november 1922 tijdens de algemene ledenvergadering van de Vrijzinnig-Democratische Bond in het Jaarbeursgebouw in Utrecht. Marchant blikte terug op de ideologische ontstaansgeschiedenis, grondbeginselen en de plaats van zijn partij in het politieke landschap. De rede moet worden gezien tegen de achtergrond van de Tweede Kamerverkiezingen van 5 juli 1922 waar de VDB aan deelnam met een befaamde verkiezingsposter: het Schip van staat dat tussen de rotswanden van reactie en revolutie vaart. Bij deze verkiezingen behield de VDB tegen de verwachtingen in haar vijfzetels. In 1918 had de partij nog drie van haar acht zetels verloren. In de landelijke kranten werd zelfs gesproken van een wedergeboorte. Dat verklaarde ook de vooruitblikkende titel van de rede en de optimistische dichtregels, die Marchant aan het slot aanhaalt. Op de rede volgde een staande ovatie van de leden.

∞

Wij beleven thans een tijd, die voor onze partij in menig opzicht buitengewoon belangrijk is. Het is daarom gewenscht eens te overzien, wat de merkwaardigste punten zijn van haar geschiedenis.

De partij is opgericht onder den in ons land nawerkenden invloed van een beweging, die van Duitschland is uitgegaan.¹ Zij was kenbaar in de ontwikkeling, die de liberalen in de laatste tientallen jaren van de vorige eeuw hebben doorgemaakt. Zij vond hare uitdrukking in het merkwaardige regeerprogram van het kabinet-Tak van Poortvliet, opgetreden in 1891. De verslapping, die sedert den val van dat kabinet in 1894 onder de liberalen is ingetreden, maakte in 1901 de stichting van onze partij noodzakelijk.

¹ In deze en hierop volgende alinea's schetst Marchant de reactie in de economische wetenschap op het klassiek-liberale denken over samenleving en staat. Deze beweging ontstond rond 1870 en pleitte vóór meer staatsingrijpen om de sociale omstandigheden van de arbeidersklasse te verbeteren, maar tégen het revolutionaire karakter van het socialisme.